

Hanna Tadeusiewicz

Kazimierza Piekarskiego "Bibliografia Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII"

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 42, 331-344

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HANNA TADEUSIEWICZ

KAZIMIERZA PIEKARSKIEGO *BIBLIOGRAFIA DZIEŁ
JANA KOCHANOWSKIEGO. WIEK XVI I XVII*

W czerwcu 1985 r. minęło pięćdziesiąt pięć lat od ukazania się nakładem Polskiej Akademii Umiejętności *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII* w opracowaniu Kazimierza Piekarskiego, wytoczonej w oficynie Uniwersytetu Jagiellońskiego¹.

Jak doszło do ogłoszenia drukiem tej wyjątkowej w polskiej literaturze naukowej bibliografii?

Praca Piekarskiego początkowo do sporządzenia bibliografii podmiotowej czarnoleskiego poety nie zmierzała. Będąc jeszcze wówczas kierownikiem Działu Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej, skąd dopiero w 1931 r. przeniósł się na analogiczne stanowisko do warszawskiej Biblioteki Narodowej, podjął się Kazimierz Piekarski, na polecenie Polskiej Akademii Umiejętności, a personalnie profesora Stanisława Kota, przygotowania wystawy dzieł poety w ramach krakowskich obchodów czterechsetnej rocznicy urodzin Jana Kochanowskiego, organizowanej w czerwcu 1930 r. Odbył się tam 8 i 9 czerwca tr. Zjazd Naukowy, który zaowocował m. in. wydaniem rok później *Pamiętnika Zjazdu*². Doktor Kazimierz Piekarski do opracowania jubileuszowej ekspozycji i jej katalogu — jak zresztą do wszystkich swych poczynań naukowych — przygotował się niezmiernie starannie. Na jego prośbę, w styczniu 1930 r. Akademia rozesłała do wszystkich największych bibliotek w kraju i niektórych zagranicznych kwestionariusz pt. *Spis dzieł Jana*

---

¹ K. Piekarski, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*, Kraków 1930, PAU, s. XII, 68, tabl. XVIII.

² *Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 VI 1930*, Kraków 1931.

Kochanowskiego drukowanych w XVI–XVII w., którego podstawę stanowiła *Bibliografia polska* Karola Estreichera; miał on na celu dokonanie na użytek wystawy możliwie pełnej rejestracji i identyfikacji egzemplarzy wydań poety. Podjęta próba wstępnego zindeksowania wydań Kochanowskiego ujawniła tyle rozbieżności, niejasności i wątpliwości, których rozwiązanie wymagało czasu i wielkiego nakładu pracy i spowodowałoby, iż katalog informacyjny przerodzić by się musiał *de facto* w nie zamierzoną bibliografię dzieł poety. Polska Akademia Umiejętności nalegała jednak usilnie, aby Piekarski bibliografię tę sporządził. Przyszły autor włożył już tyle wysiłku w etap wstępny pracy i tak zaangażował się emocjonalnie, iż – jak sam później napisał – zgodził się *contra spem* z zastrzeżeniem jednak, że bibliografia nie będzie przeznaczona do sprzedaży, otrzymają ją tylko uczestnicy Zjazdu i zostanie zachowany skład drukarski tekstu, który poprawiony i uzupełniony, stanie się podstawą drugiego, wprowadzonego już do handlu księgarskiego, wydania. Warunki Piekarskiego przyjęto i w niebywale krótkim terminie sześciu czy niespełna ośmiu tygodni (brak precyzji w określeniu czasu nie ma tu żadnego znaczenia) – pierwsza edycja tłoczona w ostatnim przedzjazdowym tygodniu w oficynie Uniwersytetu Jagiellońskiego, z krótką przedmową autora pisaną niezbyt przytomnie w noc poprzedzającą otwarcie uroczystości jubileuszowych – była 8 czerwca 1930 r. gotowa.

Zgodnie z zamysłem Kazimierza Piekarskiego, wydanie drugie, poprawione i rozszerzone było złożone do druku już w połowie 1931 r., ale z niewiadomych bliżej przyczyn dotarło do rąk czytelników dopiero w lutym 1934 r., poprzedzone obszerną przedmową autora, opisującą „osobiste” i osobliwe dzieje tej publikacji i uchylającą tajemnicy warsztatu uczonego – bibliografa ³.

W związku ze Zjazdem Naukowym im. Jana Kochanowskiego, Piekarski ogłosił także referat zatytułowany *Książka w Polsce w XV i XVI wieku* ⁴, w którym zawarł swe credo naukowe, wskazał perspektywy dalszych badań nad dziejami książki polskiej, jej kulturotwórczej i

³ K. Piekarski, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*, wyd. 2 rozszerz., Kraków 1934, PAU, s. XLII, 82, tabl. XVIII.

⁴ T e n ż e, *Książka w Polsce w XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932.

społecznej funkcji, akcentując zarazem socjologiczny aspekt studiów księgoznawczych.

We wszystkich nielicznych przecież pracach opublikowanych drukiem i tych przysposobionych do wydania oraz pozostawionych w tekach i niezliczonych pudłach w Bibliotece Narodowej, które – bezcenne – zetlały w pożodze ostatniej wojny, zdołał Piekarski przekonać wielu, jak pisała profesor Alodia Gryczowa, iż „wiedza o starej książce jest «wiedzą radosną» i nie ma nic wspólnego z masonerią nudy!”⁵. Stosowane w praktyce subtelne metody badań bibliologicznych (Piekarski posługiwał się chętniej terminem: „księgoznawczych”) z uwzględnieniem całej kultury materialnej i duchowej, jakiej książki były wykładnikiem, oraz podjęte przez uczonego prace bibliograficzne zyskały formułę teoretyczną całkowicie oryginalną, wyrosłą z własnych doświadczeń i głębokich przemyśleń, zaprezentowaną w cytowanym referacie oraz w wystąpieniu na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 r. pt. *Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia*⁶. Zarówno próby Piekarskiego określenia metod (ciągle zresztą doskonalonych) badania książki w Polsce w XV i XVI w., jak i sporządzona bibliografia dzieł tej epoki stanowiły novum na gruncie naszego księgoznawstwa i godzi się je przypomnieć w tym miejscu, choćby w największym skrócie, bowiem przykładem najznakomitszym zastosowania tych metod jest właśnie prezentowana *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*.

Teoretyczne rozważania Kazimierza Piekarskiego, który nie uległ wpływowi skomplikowanych systemów nauki o książce konstruowanych przez polskich i obcych autorów okresu międzywojennego, obejmowały wszystkie niemal dziedziny wiedzy bibliologicznej skupionej wokół trzech zespołów zagadnień: produkcji książki, pośrednictwa między twórcą a odbiorcą oraz jej konsumpcji i doprowadziły linię rozwoju tej dyscypliny do teoretyków współczesnych. Trzeba tu jednak podkreślić wyraźnie, że poglądy Piekarskiego na naukę o książce i

⁵ A. Kawecka-Gryczowa, *Radość i tragizm w życiu Kazimierza Piekarskiego*, [w:] *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1974, s. 253.

⁶ K. Piekarski, *Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia*, [w:] *Księga referatów IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie*, cz. 1, Sekcja Bibliograficzna, Warszawa 1936, s. 327–335 i odb.

bibliografię odnosiły się przede wszystkim do książki dawnej, głównie do stuleci XV i XVI i nie znajdują pełnego zastosowania np. w rękopisoznawstwie i nie przystają również do badań nad książką okresów późniejszych. Piekarski propagował ideę samodzielności księgoznawstwa w systemie nauk humanistycznych, udowodnił, iż jest ono dyscypliną samoistną, mającą własny przedmiot badania, specyficzną problematykę i sformułowane już metody. Przedmiotem i zarazem podstawowym źródłem studiów bibliologicznych była w jego przekonaniu sama książka, która jest nie tylko obiektem badania czy zbieractwa, ale stanowi także poważny czynnik w życiu społeczeństw, zdefiniował więc książkę jako zespół treści psychicznych utwalonych w tekście, elementów materialnych i funkcji społecznej. W zakresie narzędzi badawczych księgoznawstwa Piekarski kładł nacisk szczególnie na metodę typograficzną uwzględniając znajomość techniki i zasobów dawnych drukarni polskich oraz na metodę badania cech indywidualnych książek, to jest m. in. papieru, opraw, ilustracji oraz wszelkich śladów jakie przeszłość na nich pozostawiła (np. zapiski proveniencyjne, noty marginalne, znaki własnościowe), a także — last not least — ich treść i formę pisarską.

Metoda typograficzna badań księgoznawczych, wywodząca się od Joachima Lelewela, zaniechana jednak na rzecz metody badań archiwalnych (mająca w Polsce swego prekursora w osobie Jerzego Samuela Bandtkiego a — po latach kontynuatora w Janie Ptaśniku) oraz studiów biograficznych, odżyła w naszym stuleciu dzięki Kazimierzowi Piekarskiemu, przynosząc świetne rezultaty. Natomiast bibliografii wyznaczył uczony w badaniach nad książką rolę pomocniczą za ledwie, stwierdzając, iż nie jest ona autonomiczną dyscypliną naukową, nie stawia bowiem własnych problemów do rozwiązania lecz rejestruje i systematyzuje jedynie dorobek piśmienniczy, stanowi więc tylko narzędzie pomocnicze dla różnych dziedzin wiedzy, w tym także księgoznawstwa, a jej zadaniem jest opis książki w trojakim znaczeniu: jako jednostki piśmienniczej, wydawniczo-typograficznej i — jak ją nazwał — „indywidualnej”. Tak określonych zadań bibliografii nie wykona jednak „zwykły” bibliograf, musi tu służyć pomocą księgoznawca, czyli ze ścisłej granicy między tak pomyślaną bibliografią a bibliologią w praktyce przeprowadzić się właściwie nie da, czego najlepszym dowodem była *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*, opracowana przez

autora wyżej przytoczonych poglądów – bibliografa i bibliologa w jednej osobie.

Świat nauki – poloniści, księgoznawcy i bibliografowie – przyjęli tę okazjonalną publikację z wielkim uznaniem, wręcz entuzjastycznie. Pierwsze wydanie *Bibliografii...*, poza notatkami w „Czasie” (1930, nr 176) i „Kurierze Poznańskim” (1930, nr 426) miało trzy recenzje w czasopismach specjalistycznych – wszystkie bardzo pochlebne, wydanie drugie zaś już tylko kilka uwag zamieszczonych na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” w 1935 r. (nr 26, s. 517).

Henryk Oesterreicher pisał w „Języku Polskim”, iż dzieła Kazimierza Piekarskiego „wprost podstawowego i pierwszorzędnej wartości nie można dość silnie podkreślić”⁷, a recenzent „Przeglądu Księgarskiego” uznał, że praca ta „stanowi jeden z cenniejszych nabytków bibliografii naszej lat ostatnich”⁸. Najdokładniejsze omówienie publikacji przyniósł miesięcznik „Alma Mater Vilnensis”; w ogłoszonej tu recenzji pióra Heleny Hleb-Koszańskiej czytamy m. in.: „jest to rzecz rewelacyjna, jeśli chodzi o osiągnięte wyniki, niezmiernie budująca, gdy się przyjrzymy metodzie, która pozwoliła wyniki te osiągnąć”⁹. Mamy więc w przypadku oceny dzieła Piekarskiego do czynienia z opinią niezmiernie zgodną, co nie zdarza się przecież zbyt często; właściwie wskazano na jedyny mankament tej pracy – brak objaśnienia skrótów używanych na oznaczenie bibliotek, co było naturalnie wynikiem wielkiego pośpiechu przy kończeniu publikacji (w wydaniu drugim autor uzupełnił aparat informacyjny *Wykazem egzemplarzy w porządku bibliotek*, gdzie niedopatrzanie to zlikwidował).

Również biografowie piszący o życiu i osiągnięciach naukowych Kazimierza Piekarskiego są jednomyślni co do wybitnej roli *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego* w dziejach studiów nad twórczością autora *Trenów*, żeby wskazać na opinie Henryka Barycza, Aleksandra Birkenmajera, Wacława Borowego, Alodii Kaweckiej-Gryczowej. W swych pracach księgoznawczych rolę tę podkreślali także Kazimierz Budzyk i

⁷ H. Oesterreicher, *Pokłosie językoznawcze Zjazdu Naukowego im. Kochanowskiego*, „Język Polski” 1930, 15, nr 4, s. 115.

⁸ T. Sterzyński, *Świat książki w hołdzie Kochanowskiemu*, „Przegląd Księgarski” 1930, nr 15, s. 212.

⁹ „Alma Mater Vilnensis” 1930, 9, s. 80 (H. Hleb-Koszańska).

Tadeusz Mikulski, akcentując przede wszystkim nowatorstwo zastosowanej metody badawczej ¹⁰.

Na czym owa metoda i jej nowatorstwo polegały? Przed Piekarskim nauka polska dysponowała w zakresie opisu dzieł Kochanowskiego opublikowaną w 1857 r. *Wiadomością o życiu i pismach Jana Kochanowskiego*, w opracowaniu Józefa Przyborowskiego, która w części drugiej zatytułowanej *Wiadomość bibliograficzna* podaje adnotowane zestawienie edycji poety z dawnych wieków ¹¹, tzw. pomnikowym wydaniem *Dzieł Kochanowskiego* przygotowanym w latach 1882–1883 z okazji trzechsetnej rocznicy jego śmierci ¹² oraz trzynomową pracą Teodora Wierzbowskiego *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.* ogłoszoną w Warszawie w latach 1889–1894, która zawiera w układzie chronologicznym utwory Jana z Czarnolasu opisane z autopsji z zachowaniem wiernego układu karty tytułowej i podziałem na wiersze, celem umożliwienia identyfikacji druków (załączony indeks alfabetyczny nazwisk autorów odsyłający do numerów spisu pozwala odszukać potrzebne tytuły) ¹³. Podstawową w tym zakresie była *Bibliografia polska* Karola Estreichera – seria druga w układzie chronologicznym dzieł i seria trzecia w porządku alfabetycznym, odnotowująca w tomie XIX utwory Kochanowskiego w układzie abecadłowym tytułów, bez ich skracań ¹⁴; Estreicher, jak w stosunku do niemal wszystkich dzieł staropolskich, podał bardzo dokładny opis bibliograficzny znanych mu edycji, odsyłając m. in. do rejestrów Przyborowskiego i Wierzbowskiego oraz

¹⁰ H. Barycz, Kazimierz Piekarski, „Pamiętnik Literacki” 1946, z. 3/4, s. 313–326; A. Birkenmajer, Kazimierz Piekarski (1893–1944), „Kwartalnik Historyczny” 1946, z. 34, s. 574–578; W. Borowy, *Wspomnienie*, [w:] *Studia nad książką poświęconie pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 13–31; A. Gryczowa, *Kazimierzowi Piekarskiemu*, „Bibliotekarz”, 1948, nr 3, s. 35–38; K. Budzyk, *Bibliografia dzieł prawnych Bartłomieja Groickiego – wiek XVI*, [w:] *Studia nad książką...*, s. 123–197; T. Mikulski, *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*, [w:] *Studia nad książką...*, s. 65–77.

¹¹ J. Przyborowski, *Wiadomość o życiu i pismach Jana Kochanowskiego*, Poznań 1857, s. 57–155 (*Wiadomość bibliograficzna*).

¹² J. Kochanowski, *Dzieła*, t. 1–4, Kraków 1882–1883.

¹³ T. Wierzbowski, *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.*, t. 1–3, Varsoviae 1889–1894.

¹⁴ K. Estreicher, *Bibliografia polska. Stulecie XV–XVIII*, t. 19, Kraków 1903, s. 359–368.

wskazując biblioteki, w których opisywane utwory wówczas się znajdowały. W roku poprzedzającym Zjazd Naukowy im. Jana Kochanowskiego, Stanisław Dobrzycki odkrył cztery nie znane lub niedostatecznie precyzyjnie określone bibliograficznie wydania *Fragmentów* z 1590 r.¹⁵; Piekarski zdążył jeszcze wyniki ustaleń Dobrzyckiego wykorzystać we własnej pracy. Wszystkie wyżej wymienione spisy uwzględnił autor *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego*, używając skrótów cytowanej literatury (ich rozwiązanie podał w *Uwadze poprzedzającej Bibliografię...*)¹⁶. Nie powoływał się natomiast na Gabriela Korbuta *Literaturę polską od początków do wojny światowej*, której tom pierwszy drugiego wydania, zawierający bibliografię podmiotową i przedmiotową Kochanowskiego ukazał się drukiem w 1929 r.¹⁷ Ani wyszczególnione spisy, ani „pomnikowa” edycja *Dzieł* poety nie ujmowały pełnego dorobku wydawniczego Kochanowskiego z XVI i XVII stulecia.

Bibliografię najkompletniejszą według stanu wiedzy na lata trzydzieste naszego wieku przyniosła dopiero wzorowa pod względem zastosowanej metody i przeprowadzenia identyfikacji bibliograficznej tekstów czarnoleskiego poety – praca Kazimierza Piekarskiego.

Na uwagę zasługuje już sam układ *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Bardzo przejrzystą konstrukcję wydania drugiego otwiera obszerny *Wstęp* (ss. V – XLII), w którym autor wprowadza czytelnika w tajniki warsztatu badawczego i przedstawia dzieje tego przedsięwzięcia bibliograficznego; słowo odautorskie kończą podziękowania „za podniety, pomoc i cierpliwość” dla instytucji (PAU, Drukarni UJ, Bibliotek: Jagiellońskiej i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) i osób prywatnych (profesorów: Stanisława Kota i Stanisława Kutrzeby oraz doktorów: Leona Pileckiego i Władysława Pocięchy). Zamieszczona dalej *Uwaga* objaśnia stosowane skróty cytowanej literatury, nazw bibliotek itp. oraz informuje, że egzemplarze oznaczone gwiazdką nie były sprawdzane z autopsji. Następnich 68 stron zajmuje bibliografia, obejmująca edycje z XVI – XVII w., co

¹⁵ S. Dobrzycki, *Ze studiów nad Kochanowskim*, Poznań 1929.

¹⁶ Por. K. Piekarski, *Bibliografia...*, wyd. 2, s. nlb. 3 (*Uwaga*).

¹⁷ G. Korbut, *Literatura polska od początków do wojny światowej*, T. 1, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 361 – 374.

zostało wyraźnie określone w podtytule pracy. Jako punkt A. figurują „wydania zbiorowe, tj. 12 edycji *Jana Kochanowskiego*, jako punkt B. – „wydania osobne” w układzie abecedowym 28 tytułów utworów poety od *Aratusa* do *Zuzanny*. W obrębie tytułów poszczególne ich wydania zostały uporządkowane według dat wytłoczonych na kartach tytułowych, a nie restytuowanych na podstawie badań; odstępstwo od tego schematu uczyniono jedynie w stosunku do edycji zbiorowej pt. *Jan Kochanowski*. Po bardzo szczegółowym opisie każdego dzieła z uwzględnieniem wszystkich elementów stosowanych przy opisie bibliograficznym starych druków oraz tych, które wprowadził Piekarski, jak stan zużycia drzeworytów, położenie sygnatur arkuszowych, zastosowane czcionki, następuje cytata bibliograficzna (Estreicher, Przyborowski, Wierzbowski, Dobrzycki) z zaznaczeniem ujawnionych omyłek i błędów. Wreszcie wymienia autor zachowane egzemplarze utworów Kochanowskiego podając miejscowość, nazwę biblioteki w skrócie oraz sygnaturę z oznaczeniem tych egzemplarzy, których nie miał w ręku; przy wyliczeniu egzemplarzy podane są wszelkie braki, uszkodzenia kart tytułowych, defekty etc. Na stronach 69 – 82 figuruje wykaz egzemplarzy w porządku bibliotek (tu rozwiązano używane skróty) ułożony w kolejności abecedowej miejscowości, a w ich obrębie obowiązuje alfabet nazw bibliotek i innych instytucji przechowujących dzieła poety (głównie są to muzea i towarzystwa naukowe). Publikację kończą tablice; jest ich ogółem osiemnaście, pięć obejmuje: treść *Jana Kochanowskiego*, położenie sygnatur we *Fraszkach*, *Fragmentach* i *Psalterzu Dawidów* oraz przegląd ramek liniowych, pozostałe zaś są to ilustracje sygnetów krakowskiej Drukarni Łazarzowej oraz ramek, obelisków i kartuszy w różnym stanie uszkodzeń drzeworytów.

Piekarski, zgromadziwszy na podstawie wspomnianego kwestionariusza PAU, rozesłanego do publicznych i prywatnych księżnic w kraju i niektórych za granicą, materiał badawczy w Bibliotece Jagiellońskiej – przystąpił do „identyfikacji starszych wydań dzieł Jana Kochanowskiego”, uwzględniając jedynie pozycje książkowe¹⁸. Ponieważ edycji tych jest wiele i są one do siebie bardzo podobne, często zachowane bez kart

---

¹⁸ Por. K. Piekarski, *Bibliografia...*, s. nlb. 5; teksty J. Kochanowskiego przedrukowane w kancjonalach lub włączone do dzieł innych autorów nie zostały uwzględnione.

tytułowych lub zdefektowane, a nawet składają się z arkuszy rozmaitych wydań, uczoney musiał najpierw sporządzić odpowiednio rozbudowany, poszerzony o pewne elementy schemat opisu bibliograficznego, bowiem dotychczasowe bibliografie posługiwały się jako narzędziem identyfikacji „zwykłym” opisem stosowanym dla starych druków, narzędziem zbyt mało precyzyjnym, żeby rejestry wydań nie były pozbawione błędów, opuszczeń, licznych stwierdzonych nieścisłości; Piekarski dostrzegł je we wszystkich wcześniejszych bibliografiach podmiotowych Jana z Czarnolasu.

Już przy wstępnym indeksowaniu edycji utworów Kochanowskiego zauważył, iż niektóre z nich były kilkakrotnie wydawane w tym samym roku; zestawienie dat druku np. *Fragmentów* dało następujące wyniki: w 1590 r. było aż pięć wydań, w 1612 r. — tylko dwa, a we wszystkich pozostałych latach XVII stulecia (tj. w 1604, 1608, 1617, 1629, 1639) — po jednym wydaniu; podobnie wyglądała sprawa edycji innych utworów. Piekarski wysnuł przypuszczenie, że pozycje, które mają kilka wydań z tą samą datą druku otrzymały daty nieprawdziwe. Należało tę a priori postawioną hipotezę — nie nową, jak sam przyznał we *Wstępie do Bibliografii...* — uzasadnić i podać wiarygodne powody fałszerstw drukarzy będących zarazem wydawcami utworów Kochanowskiego. Do tego właśnie celu posłużył uczonemu rozszerzony o kilka istotnych punktów schemat opisu bibliograficznego. W wyniku pracy, przy zastosowaniu aparatu obserwacji typograficznej egzemplarzy i oryginalnych pomysłów badawczych, w rezultacie niemal detektywistycznego tropienia prawdy — Piekarski doszedł do rewelacyjnych odkryć, ważnych ustaleń i wyjaśnień. Wiele nieznanych dotąd faktów ujawnił, liczne błędy skorygował, wprowadził nowe daty określające pierwodruki niektórych dzieł, przeprowadził poprawną chronologię wydań.

Piekarski przy dokonanej analizie poszczególnych wydań i określeniu ich właściwych, dokładnych lub przybliżonych dat druku za pomocą *terminus a quo — ad quem*, uwzględnił krój i rodzaj użytych czcionek w tytułach i tekstach dzieł: wyróżnił więc nie tylko majuskułę i minuskułę, nie tylko antykwę i kursywę lecz również dwa rodzaje stosowanego pisma gotyckiego: szwabachę i frakturę w jej specyficznej postaci fraktury ozdobnej. Zestawiając teksty wydań, celem ustalenia wzoru dla dalszych edycji, wymienił badacz użyte pisma ze wskazaniem tych części druku, w których każde z nich znalazło zastosowanie i podaniem

stopnia pisma (wymiaru, 20, 10 lub 5 wierszy bez interlinii) oraz ze szczegółowym określeniem objętości druku i błędów paginacji. W wyniku analizy czcionek, którymi składano w Drukarni Łazarzowej utwory Kochanowskiego, głównie w czasach, gdy należała już do Jana Januszowskiego — syna założyciela oficyny (tj. od połowy 1577 r.) i przeżywała wówczas okres wspaniałego rozkwitu, uczony wskazał fałszywe daty druku figurujące na kartach tytułowych dzieł. I tak np. w *Psalterzu* rzekomo z 1586 r. (redakcja C) użyto pisma kursywnego „nowy charakter polski”, opracowanego przez Januszowskiego dopiero w 1594 r., nie mogło więc owo wydanie *Psalterza* wyjść przed tą datą. Podobnie jest z edycją *Fragmentów* z 1590 r. (red. E), którą również tłoczono „nowym charakterem”, czyli że i ona ma fałszywą datę druku. Do analogicznych wniosków doprowadziła Piekarskiego analiza szwabachy, którą składano niektóre teksty dzieł czarnoleskiego poety. Tu, wyróżnienie dwóch stopni pisma: szwabachy mniejszej (85–87 mm) i szwabachy większej (94–95 mm) i znajomość czasu ich stosowania ujawniła nieprawdziwe daty wydań np. *Psalterza* z 1586 r. (red. D), który musiał być drukowany po 1599 r., bowiem tekst utworu został złożony szwabachą większą zastosowaną dopiero w 1600 r. w zbiorze praw Januszowskiego pt. *Statuta, prawa i konstytucje koronne*.

Dla dzieł mających większą liczbę wydań Piekarski podał jeszcze położenie sygnatur arkuszowych oznaczających kolejność składek, umieszczanych pod kolumną druku, w stosunku do liter ostatniego wiersza dla każdej pierwszej paginy składki — co także pomogło zidentyfikować niektóre edycje.

Interesującym pomysłem bibliografa było niezmiernie pracowite badanie na tle porównawczym zasobu typograficznego Drukarni Łazarzowej w postaci drzeworytów, których notabene w wydaniach dzieł Kochanowskiego nie było dużo i nie wszystkie mogły dostarczyć danych do ustalenia chronologii edycji. Posłużyły tu tylko obeliski A i B oraz ramka A — umieszczane na kartach tytułowych. Ponieważ drzeworyty w miarę używania doznają rozmaitych uszkodzeń (pęknięć, nadłamań, wyszczerbień), które widać wyraźnie w odbiciach, można — ustawiając następujące po sobie stany uszkodzeń określonego drzeworytu — ułożyć druki nim ozdobione w szereg chronologiczny. Postęp niszczenia drzeworytów osiąga się przez ujęcie uszkodzeń w zespoły, które Piekarski nazwał „stanami drzeworytu” i wyróżnił siedem takich

„stanów”. Porównując zestawione stany obeliska A (występującego w edycjach zbioru *Jan Kochanowski*) i obeliska B (zdobiącego wydania *Fragmentów* z 1590 r. (red. A, B, C) przesunąć należy poza 1593 r. z czterech dowolnie ustawianych ruchomych listew (figurującej na kartach tytułowych *Psalterza*), biorąc za podstawę druki tłoczone w oficynie Łazarzowej, co do których dat wydań nie ma wątpliwości, że są prawdziwe, dochodzi uczony do wniosku, iż część wydań wymienionych pozycji pozostaje w niezgodzie z chronologią. Analizując stan zużycia drzeworytowego materiału ilustracyjnego udało się ustalić po kilka reedycji poszczególnych książek Kochanowskiego, określić ich właściwą chronologię, wyjaśnić kwestię wielokrotnych edycji z tym samym rokiem druku – jak się okazało postdatowanych i (co szczególnie ważne zwłaszcza dla historyków literatury i krytyki tekstów) wskazać, które wydania dzieł poety stanowią editio princeps.

Analiza typograficzna zasobu Drukarni Łazarzowej (czcionki, ilustracje drzeworytowe) używanego do tłoczenia utworów Jana z Czarnolasu doprowadziły ostatecznie do stwierdzeń następujących: wydania zbioru *Jan Kochanowski* z 1585 r. (red. A i B) ukazały się między 1589 a 1595 r. edycja zaś z 1585 r. (red. C) po 1593 a przed 1598 r.; daty wydań *Fragmentów* z 1590 r. (red. A, B, C) przesunąć należy poza 1593 r. Natomiast prawdziwe są daty zbioru *Jan Kochanowski* z 1585/1586, 1598, 1600, 1604; *Pieśni* z 1586 r., *Fraszek* z 1584, 1590 i 1604 r. (red. A); *Fragmentów* z 1590 (red. A) i 1604 r. oraz *Psalterza* z lat 1579, 1583, 1585/1586, 1601, 1606 (red. A).

Zastanawiając się nad przyczynami powodującymi Januszowskim do drukowania edycji Kochanowskiego z nieprawdziwymi datami, Piekarski wysnuł przypuszczenie, że chodziło wydawcy o uniknięcie podziału zysków ze sprzedaży książek z rodziną poety i zagarnięcie dochodów jej należnych. Żeby uniknąć sporów tłoczył rzekomo nie nowe wydania lecz takie, które ukazały się „dawniej” i z których już się rozliczył ze spadkobiercami – dlatego umieszczał na kartach tytułowych daty fałszywe. „Wyjaśnienie to jest tylko przypuszczeniem – pisał bibliograf we *Wstępie* do publikacji – niemniej jedynym, jakie umiem podać”¹⁹. Trzeba przyznać, iż było to wyjaśnienie proste i przekonujące, zwłaszcza, gdy weźmiemy pod uwagę, że już wcześniej postępowal

¹⁹ Por. t e n ż e, *Bibliografia...*, s. XXXII.

tak Hieronim Wietor i Łazarz Andrysowic, choć nie uprawiali tego procederu na tak wielką skalę jak Januszowski.

Wątpliwe dla Piekarskiego były również XVII-wieczne edycje zbioru *Jan Kochanowski* z 1617 r. (red. A i B), *Fraszek* z 1612 r. (red. A i B), *Psalterza* z 1612/1614 r. oraz *Fragmentów* z 1612 r. (red. A i B), które wyszły z krakowskiej oficyny Andrzeja Piotrkowczyka starszego. Kluczem do rozwiązania zagadki sfalszowanych wydań był w tym przypadku materiał klockowy (zespoły introligatorskie), którego szczegółowe zbadanie doprowadziło do stwierdzenia, iż nieprawdziwe daty ma *Jan Kochanowski* z 1617 r. (red. B), *Fraszki* z 1612 r. (red. B), *Fragmenty* z 1617 r. (red. B) i *Psalterza* z 1617 r., a więc Piotrkowczyk przejął po Januszowskim praktykę fałszowania dat wydań poety, nie robił tego jednak w takim stopniu jak jego poprzednik.

Zastosowanie w *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII* poszerzonego schematu opisu bibliograficznego, metody typograficznej i analizy zespołów introligatorskich dało świetne wyniki, świadczące o wielkim znawstwie autora, przyniosło rewelacyjne rezultaty w zakresie możliwie pełnej i poprawnej rejestracji dzieł poety z Czarnolasu okresu staropolskiego. Ilość wydań zbioru *Jan Kochanowski* powiększyła się z 10 na 12, *Fragmentów* także z 10 na 12, *Fraszek* z 10 na 13; poznaliśmy nie notowane przez wcześniejsze bibliografie wydanie *Pieśni* z 1586 r. oraz osiem nowych edycji *Psalterza Dawidów*, z tym jednak zastrzeżeniem, że kilka poprzednich edycji zostało skreślonych z rejestru i ostatecznie liczba wzrosła z 22 do 25 wydań. I jeszcze przybyło po jednym niedatowanym wydaniu *Satyra* (edycja pochodzi zapewne z ok. 1564 r.) i *Szachów* (z ok. 1585 r.)²⁰.

Resumując prezentację osiągnięć badawczych Kazimierza Piekarskiego stwierdzić trzeba, że *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego* jest pozycją o nieprzemijającej wartości naukowej zarówno dla historii drukarstwa krakowskiego epoki staropolskiej, jak i dziejów literatury polskiej tamtych czasów; jest ona zarazem wzorem metody bibliograficzno-typograficznej niezbędnej przy rejestrowaniu, opisywaniu, identy-

²⁰ *Jan Kochanowski* z 1585/1586 z Drukarni Łazarzowej, z 1617 r. z tłoczni Piotrkowczyka; *Fragmenta* – dwie edycje z 1590 r. z Drukarni Łazarzowej; *Fraszki* z 1590 z Drukarni Łazarzowej i z 1612 z oficyny Piotrkowczyka; *Psalterz* – pięć wydań z 1586 i 1587 oraz trzy wydania z 1606 z Drukarni Łazarzowej; *Satyra* tłoczył Marek Scharffenberg w Krakowie oraz *Szachy* – Maciej Wirzbięta również w Krakowie.

fikacji i chronologizacji wydań dzieł nie tylko Kochanowskiego, ale również wszystkich innych poetów i prozaików XVI i XVII stulecia.

Sam autor *Bibliografii...* za niewątpliwie największy sukces swej pracy uznał odkrycie nieznanego w żadnym egzemplarzu pierwszego wydania *Pieśni* i pierwszego wydania zbioru *Jan Kochanowski* w redakcji zupełnie odmiennej od późniejszych. Oceniając wyniki własnych niezmiernie żmudnych studiów Piekarski powiedział: „dostępne wydania zostały opisane w taki sposób, że po pierwsze każdą nową, nieznaną mi edycję można będzie bez żadnych trudności od opisanych w niniejszej bibliografii odróżnić; po drugie każdy nowy egzemplarz wydania, już tu opisanego, łatwo i pewnie zidentyfikować. Zysk to formalno-bibliograficzny. Mniej już dało się osiągnąć dodatkowych rezultatów dla ustaleń czasu i miejsca druku opisanych tu wydań. Głównym powodem niedociągnięć jest stan badań dziejów naszego drukarstwa XVI i XVII stulecia. [...] Niniejsza tedy bibliografia nie zamyka badań. Otwiera raczej drogi ku dalszym poszukiwaniom”²¹.

Drogą wyznaczoną przez Kazimierza Piekarskiego poszli autorzy bibliografii opublikowanych po drugiej wojnie światowej, wprowadzając oczywiście pewne zmiany, poszerzając zakres chronologiczny bibliografii podmiotowej, czy też uzupełniając ją literaturą przedmiotową. Ze „szkoły” Piekarskiego pochodzi niewątpliwie *Bibliografia dzieł prawnych Bartłomieja Groickiego – wiek XVI* pióra Kazimierza Budzyka²², ogłoszona w 1951 r.; z prac późniejszych wskazać można na wydaną w 1962 r. Alodii Gryczowej i Ireny Rostkowskiej bibliografię podmiotową, obejmującą okres staropolski i XIX, XX stulecie oraz bibliografię przedmiotową Andrzeja Frycza Modrzewskiego²³, a także bibliografię dzieł Mikołaja Reja z XVI i XVII w. opracowaną w 1970 r. przez I. Rostkowską²⁴. Dwa ostatnie zestawienia uwzględniają – w przeciwieństwie do pracy Piekarskiego – nie tylko utwory samoistne

²¹ Por. K. Piekarski, *Bibliografia*, s. XXXVIII–XXXIX.

²² K. Budzyk, *Bibliografia dzieł prawnych Bartłomieja Groickiego – wiek XVI*, [w:] *Studia nad książką...*, s. 123–197.

²³ A. Gryczowa, I. Rostkowska, *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia...*, Wrocław 1962.

²⁴ I. Rostkowska, *Bibliografia dzieł Mikołaja Reja. Okres staropolski*, Wrocław 1970.

wydawniczo Modrzewskiego i Reja, ale również i te, które ukazały się w dziełach innych pisarzy jako jednostki wydawniczo niesamoistne.

Metodę bibliograficzno-typograficzną zastosowali także autorzy powojennych uzupełnień do rejestru wydań dzieł Jana Kochanowskiego. Janusz Pelc opisał w latach 1961–1962 na łamach „Pamiętnika Literackiego” nieznany Piekarskiemu XVI-wieczny egzemplarz *Psalterza Dawidów* oraz dwa warianty XVII-wiecznego wydania *Zgody* i fragmentu *Satyra*²⁵, a kilkanaście lat później Paulina Buchwald-Pelcowa zidentyfikowała nowy nabytek Biblioteki Narodowej – również nie figurującą w bibliografii Piekarskiego edycję *Psalterza*²⁶. Edycję tę autorka umieściła między 26 lipca 1590 a 1594 r., stosując przy ustalaniu chronologii dzieła pożyteczne kryterium ortograficzne, do którego dużą wagę przywiązywał też Piekarski, wysuwając postulat badań nad ortografią utworu we *Wstępie do Bibliografii...*²⁷ Ostatnio Jan Pirożyński opublikował w „Języku Polskim” artykuł poświęcony wydaniu *C Satyra* Kochanowskiego, które nie trafiło do spisu Piekarskiego. I ten autor zastosował metodę typograficzną i kryterium ortograficzne przy analizie tekstu, ustalając jako *terminus ante quem* datę 6 lipca 1564 r.²⁸

---

²⁵ J. Pelc, *W sprawie szesnastowiecznych wydań Psalterza Jana Kochanowskiego (Kilka uwag i uzupełnień)*, „Pamiętnik Literacki” 1962, 53, z. 4, s. 527; Tenże, *Dwa warianty siedemnastowiecznego wydania Zgody i fragmentu Satyra Jana Kochanowskiego*, *Tamże*, 1961, 52, z. 3, s. 181.

²⁶ P. Buchwald-Pelcowa, *Jeszcze jedno nieznanne XVI-wieczne wydanie Psalterza Jana Kochanowskiego*, *Tamże*, 1979, 70, z. 1, s. 211–227.

²⁷ K. Piekarski, *Bibliografia...*, s. XXXIX, XLI.

²⁸ J. Pirożyński, *Nieznanne XVI-wieczne wydanie Satyra Jana Kochanowskiego*, „Język Polski” 1985, 54, z. 4, s. 285–295.